

Politikai
röpiratok

5

5
48

GAZDÁTLAN

LEVELEK.

IRTA

GÖRGEI ARTHUR.

Dr. BALLAGI MÓR.

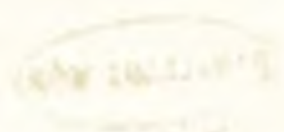
15.

PEST 1867.

KIADJA RÁTH MÓR.

ÉRTÉKELÉS

ÉRTÉKELÉS

ELŐSZÓ.

A világsi fegyverletételt megelőző és kíséző azon állítólagos körülményeket, melyek a Törökföldre menekült magyar kormányzó pártjabeliek révén kaptak híre Magyarországon — nem-koholtak gyanánt fogadván a nemzet: mi lehetett természetesebb annál, hogy ez csakhamar rám süsse a honárulás bélyegét — az aradi és pesti vesztőhelyekkel és tulajdon életbenmaradásommal szemben.

Rövid időn már csak imitt-amott küzködött még egyik-másik nem-könnyen-hívő, mellettem, daczára annak, hogy az ide Carinthiába internáltatásom körüli titok ő előtte is csak olyan megfejthetlen volt és maradt, mint eu-magam előtt. És nem sokára belé fáradván az egyetlen tusába, s elunván ebben való elhagyatottságukat, felszóllítának barátaim, lépnek fel magam nyilvánosan, ama koholt híreket

megezáfolandó. — S én végre rátökéllém magam a nyilvános felszóllalásra.

Hamisat igaznak, tudtomra, nem állítottam; a minthogy, eddigelé legalább, nem is akadt komoly czáfolóm, a ki a „Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849“ című két-kötetes munkámban *) határozottan föltárt nagy fontosságú történelmi tények egész halmazából akár csak egyetlen egyet is komoly indokolással kiforgatni képes lett volna; ámbar vannak, a kik szivesen még a kákán is csomót találnak szavaimban.

Mindazáltal munkámnak 1852-ben történt megjelenése után csak egyre sűrűbbé, rendszeresebbé, sőt mondhatni, elkeseredettebbé váltak az ellenem intézett támadások, míg az elejétől fogva nyílt sisakkal mellettem küzködők kis hada szemlátomást fogyott.

És én e tapasztaláson valóban elszörnyedtem! mert még akkor :

nem tudtam azt, hogy minden történelmi catastrophának a maga egyéni áldozatai kellenek (nem physical értelemben esupán);

még akkor nem tudtam, hogy sorsának talán messze jövőre kiható balrafordultáért a nép mindig csak egyeseket tehet felelőssé, —

*) Leipzig, F. A. Brockhaus. 1852.

mivelhogy a mely nemzet concret „énül“ önmagára vetne, az saját nemzeti életének fonalát legott ketté szakítaná;

még nem tudtam, hogy épen ez okon némileg kötelessége minden ildomos népvezérnek, jó eleve gondoskodnia a majdan notalán többé ki nem kerülhető catastrophának alkalmas bínbakjáról (villámhárítónak) akár csak a végett is, hogy immár megszokott vezére nélkül ne maradjon a nép, mikor majd beállanak a catastropha szülte nehéz napok;

végre — nem jutott akkor eszembe, mennyire a képtelenséggel határos gondolat részemről, azt várni a betegről, hogy a keserűnél keserűbb labdacokat vegye be oly orvos kezéből, kit ő nemcsak hogy nem hivatott, de sőt, a közhír után indulva, méregkeverőnek tartott.

Nem kellett volna annyira sietnem munkám közzé tételével!

Igaz, de — a családapai kötelesség is — kötelesség; vagyontalan létemre oly időpont állt be nálam, a mikor valamit okvetetlen tenni kellett, családom élete föntartására.

Jártam ugyan egyéb becsületes kereset után, miből családommal együtt megélhessek, égből cseppent helyzetemben: de sok fáradozás

daczára is csak nem akadt. Azon magánosoktól egyébiránt, a kiknél bekopogattam, rossz néven venni, hogy jó módjával elutasítanak, alig lehet. Meg kell azt gondolni, tisztességes állásu magán emberre nézve mily kényes és alkalmatlan dolog (kivált Austriában) rendőri felvigyázat alatt internált egyénnel, huzamosb idei folytonosságot feltételező bármily üzleti összeköttetésbe bocsátkoznia.

Valamely jó barátomnak terhére esni — nem akartam, sőt akkor időben ezt, ha akarom vala, sem tehetém, minthogy a még életben és szabadon megmaradt jó barátim közül akkor nem tudtam egyet is, a kinek nem kellett volna az életnek ugyan e fajta viszontagságaival magának is megküzdenie.

A kormányhoz folyamodni kellő tartásért — ellenkezett benső érzésemmel.

Könyvem meg volt írva Kiadó magától kínálkozott

Hanem — igazat szólva — munkám közrebocsátásával mintegy saját nemzetem szerencsétlenségén közvetve nyereszkeskedni, szintén vonakodám egyideig — fájdalom! nem addig, a meddig a „nonum prematur in annum“ elve tanácsolta volna. Nyomasztó anyagi helyzetem sehogy sem engedé.

Máskülönben munkám nem németül, és nem is ezen, magában véve ugyan jogosult, de nem célra vezető modorban, hanem magyarul, és azon, még az ellenfélt is lehetőleg kimélő szellemben írva, jelent volna meg, mely a tárgyalt események nagyszerűségének is — átlátom — jobban felelt volna meg.

Kegyes olvasóim közül a ki netalán azért, hogy nagyon erősen találtam oda mondogatni neki, még mindig boszút forral ellenem: hagyjon föl véle, kérem. Meg van ő már boszúlván akár csak az által is, hogy pár évvel munkám megjelenése után, az érte kapott irói díj fogytával, még azt is megtenni kényszerültem, a mi legnehezebben esett, t. i. tartásért folyamodni a kormányhoz. Barátaim azonban ne vegyék zokon e lépést tőlem; mert e valóban kínos lépést egyedül a kötött kezű családapa tevé. Politikai jellememnek nincsen köze ahhoz.

Nem lévén sem azon ördögi félisten, sem azon félisteni ördög, a kinek engem felváltva lefest egy Genfben megjelent három kötetű magyar munka; míg én megbírtam tanulni mind azt, a miről az imént említém, hogy munkám megjelenésekor még nem volt tudomá-

nyom róla : addig bizony sok víz folyt el a Dunán.

Az alatt a neki böszülten nemzetünknek életére törő „egységes Austria” politikája már meg is termé gyümölcseit, —

addig én megértem Solferinot, —

megértem (Széchenyi ravatalánál) a nemzetnek rögtönös, mintegy ösztönszerű megtérését az 1848. évi magyar politikai hitvalláshoz, melyet elhagynia — nézetem szerint — soha sem is kellett volna,

megértem az 1861-ki országgyűlést, az ő — viszont 1849-ki eszmék felé hajló — (belső) többségével.

Hanem azután végre azt is megértem, hogy magam le tudok mondani, és megnyugodni bármily nehéz végzetemben.

És valóban le is mondtam, meg is nyugodtam.

E lemondás, e megnyugvás alatt azonban csak annyit kívánok értetni kegyes olvasóimmal, hogy én — a mi 184⁹/₉-ki cselekedeteimet, tiszta szándékaimat és törekvéseimet, — az ezeknek hazafias becséről az aradi és pesti vesztések óta mai napig közszájon forgó véleményyt s ez által dugába döntött hazafiúi jóhírnevememet illeti — elismerésre, helyreigazításra,

restituálásra, míg élek, nem tartok többé számot. Mindössze is azt kívánom, hogy gyermekeim a hazában boldoguljanak.

Hanem ismételve kérem a kegyes olvasót: csakis emnyit értsen határozott véglegmondásom alatt, világért se többet, nehogy majd újra csatlakozzék bennem, valamint csatlakozott akkor, midőn netalán azt várta tőlem, hogy én mind abból, mit munkámban Dembinski szerződtetésének, — az ápril 14-kei határozatnak és a külsegélylyel való hivatalos dicsekvésnek, — a déli hadsereg nem Komárom, hanem Szeged felé összpontosításának, — Bem tábornok alattomban fővezérré lett kineveztetésének, — az oroszok elejbe vitt békeajánlatoknak, — a kormányzó aradi búcsu-proclamjának s több efféléknek valódi indokaira és érdemére nézve ki nyilatkoztattam, akár csak egy hajszáluyit is (a sértő modort kivéve) kárhoztassak avagy visszavonjak.

Sőt nem lévén innmár — nyilvános jó hírnevemre nézve a hazában — úgy látszik, sem vesztetni, sem reményleni valóm: csak annál szabadabban uralkodik rajtam és fog, a meddig gyöngé erőm terjed, tettemben vezérelni azon meggyőződés, miszerint egyedül az ismeret fáján teremhet öntudatos, élet-

revaló törekvés, egyeseknél úgy, valamint egész népeknél.

Végig lapozgatván ez iratkán, az a kérdés támadhatna majd a kegyes olvasóban : vajjon mi tartóztathatott hát vissza engem, hogy 1852-ki munkám megjelenése óta mai napig meg ne szállaljak ?

Nem más, mint hazafi kötelesség-érzetem.

Ugyanis, bármily kevésbé bírtam, és bírom még ma is, szilárd alapját fedezni fel — nemzetünket kielégíthető vég-megállapodhatását — az 1849-ben inaugurált magyar politikának : magyar emberül mégis csak elfogadhatóbbnak kelle ezt itélnem, a Verwirkolás tanában nemzetünket — mint államalkotót — fenyegető bizonyos végenyészetnél.

S ezt megengedve ; a meddig az 1848-ki magyar állameszmét kitúrni akaró Verwirkolás ellenében az egész nemzet, még pedig látszólag a mi 49-eseink vezérsége alatt egyesülten, küzdött (értem az adómehtagadás meg a húsvéti czikk közötti időszakot), teheték-e jobbat, mint hallgatni ; hallgatni azért, hogy akármily parányival bár, hanem egygyel mégis csak kevesebb ok legyen magyar és magyar közt a meg hasonlásra ?!

Ma azonban, hála Istennek! máskép állunk.

A legyőzött 1848. me ggyőzvé n — mind a két oldalra — az egykor rajta győzteseket (a fejedelmet, valamint a 49-eseket), 1848-ki politikánk gyakorlati végérvényes foganatnak indul.

S e ténynyel szemben, — de szemben azon kívül a mi 49-ki közös bukásunkkal, — szemben az újból lábra segítésnek még 1859-ben is esütörtökött mondott kísérleteivel, — szemben végre azon sajnós felsüléssel, melynek áldozata lett nem egy érdemes hazánkfia Königgrätz után (lásd „Resurgam“ 3.): ugyan minek bizonyulhat be, kérdem, a mi 49-ki politikánk, hanemha — kétség kívül elragadón szép, de, fájdalom! csont, hús, vér nélküli képzeletnek?

A ki mindazáltal e mellett akar rajongani: ám tegye. És tegye bátran, tegye szíve mélyéből; de ne tegye a tényferdítésnek, a népámításnak kárhozatos eszközeivel. És tartózkodjék ezen kárhozatos eszközöktől az is, a ki netalán csak-azért-is ellenzéki szellemtől hevülve, valószínűleg maga sem tudja, iránytalan iránya hova- merre visz.

Mert ma már, azt tartom, midenikünknek (a kik nem rajongunk 49 mellett) kötelessége,

alapos fölvilágosítással lépni fel — kiki tudomása és tehetsége szerint — az ily eljárás ellen.

A „Magyar Ujságnak“ f. é. április 7-kei számában a következő tételeken kezdődik a vezérezik :

„Az osztrák kormánynak hő vágya — a közösügyi tervezet elfogadása, teljesült.

„A fegyveres capitulatio Világosnál nem volt elég Austria megmentésére. Mi nem hiszszük, hogy evégre a magyar nemzet közjogi capitulatioja is mellőzhetlen kellék volna“

A világosi fegyverletételnek a közösügyi tervezet elfogadásával tett ezen összehasonlításból kiviláglik a „Magyar Ujságnak“ abbeli szándoka, hogy a közösügyi tervezet felől mind azok közt, a kik azt önállón megítélni nem bírják, a lehető legkedvezőtlenebb nézet terjedezzen országszerte.

Ezen törekvését a „Magyar Ujságnak,“ a mennyire tölem telik, megnehezítendő — közlök alább több rendbeli levelet, melyeknek még eddig nem akadt gazdája, s a melyeknek genesise röviden imez :

1862-ben a véletlen beavatott a világosi fegyverletételt oly kiméletlenül elítélő magyar

emigrációnak e tárgyban való tulajdonképeni eszejárásába.

Ebből természetesen hosszabb, s a dolgot minden oldalról megvilágító, előszóbeli vita keletkezett ismételten. Elöttem pedig érdekesnek látszék, valahányszor végét érte egy-egy vádpontnak megvitatása — összeállítani barátságos levél alakjában a mindkét részről fölmerült érveket vagy egyéb sincerizálásokat.

Ötödfél éve már, hogy megírvák e levelek. De miután azon gyötrelmes lelki vajudáson, mely véglemondásomhoz vezetett, akkor is már túl valék : innen van, hogy én e levelek hangulatában kivetőt ma sem találok. De ha ilyenre netalán a kegyes olvasó akadna mégis : nézze el, kérem.

Nem bántani, szándékom, — hanem felvilágosítani, legfőlebb is inteni, ott, a hol ezt tenni, hazafi kötelesség.

Irtam Viktringben, Klagenfurt mellett,
1867. aprilis 29-én.

Görgei Arthur.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

CANONICAL RECORDS

Faint, illegible text in the middle section of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

Faint, illegible text at the bottom of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

GAZDÁTLAN LEVELEK.

„Le châiment non mérité est une gloire.“

De Fœ au pilori

„Il y a des principes, qui rendent un parti
indétruisible.“

A. Morel.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637
TEL: 773-936-3000
WWW.CHICAGO.EDU

I.

Világos.

Viktring, 1862. sept. 23-án.

Hogy nem választottam volna e a török földre való ki-
menetelt inkább a fegyverletételnél, ha mindazokat előrelát-
hattam volna akkor, a mik ennek utána, és, a mint közön-
ségesen tartják, ennek következtében történtek Ma-
gyarországon? — — ezen kérdés, véleményem szerint, sem
nem jogosult, sem nem loyális.

Nem jogosult az, — mert a fegyverletétel egyátalá-
ban nem volt politikai számítás szüleménye, hanem volt egye-
dül és tisztán eredménye az e kettő közti kényszerű, kétség-
beejtő választásnak :

vagy elpusztulunk physice a hazában, — vagy
elpusztulunk physice és erkölesileg egyszersmind,
a külföldön. Egy harmadik választás nem volt előttünk.

De ama kérdés ép oly kevésbé loyális, — legke-
vésbé akkor, ha jóakaró szándékkal intéztetik hozzám.

A jóakaró szándék irányomban csak ez lehet :
rehabilitálni engem a nemzet jó véleményében. — Ugyan nem
tudnak e erre barátaim egyéb eszközt annál, hogy én emmagam

előtt alacsonyítsam le magamat azáltal, hogy a fegyverletétel meg a bécsi kormánynak reá következő hűstettei között ne us causalisnak létezését ismerjem el — hunyt szemmel — ott, hol a történetvizsgáló nyilt szeme hasztalan keresi az ősz szefüggést ? !

Olyat ne várjanak tőlem barátaim, mit magamévá tenni tilt önérzetem.

Habogy azon szerencsét, miszerint kortársaim foruma előtt minden reám fogott mulasztási bűnök terhe alól felmeuetessem, csak egy képmutató „mea culpa“ árán lehet elnyernem : akkor le kell tennem róla.

De midőn ez egyik arasznyi időszak igazságtalan ítélétenek minden következményeit megadással végig tőröm : egyúttal feljebb viszem ügyemet azon másik arasznyi idő foruma elé, a mely időt még ezután meg leszen engedve élnem hazám történetében.

Egyébiránt ama kérdésnek — a mint előbb felvetém, s a mint énnékem azt ismételten valósággal fölvetették — vitatása meddő is lenne egészen. Mert :

állítsatok ma újból, ugyanazon körülmények közt Orsova és Világos közé : és köztem meg Orvosa közt megint ugyanazon legyőzhetlen akadály fog emelkedni. És ezen akadály megint nem az osztrák császári hadsereg leend, hanem ma épen ugy, mint ezelőtt 13 esztendővel, egyedül e varázssige : „Itt élned, halnod kell!“

Hogy e varázsszó éppen én rajtam mind e mai napig be nem teljesedett : az sem nem az én érdemem, sem nem az én bűnöm.

II.

Nexus causalis

Viktring, 1862. sept. 24-én.

Leolvastam Önnek arczáról kételyét, vajjon áll-e igazán abbeli nézetem, miszerint a bécsi kormánynak említett hűstetteit nem a világosi fegyverletétel okozta.

Hiszen, hogy ama kivégzések, börtönözések, üldözések — melyekkel Haynau és a bécsi ministerium Magyarországot pacificálni, nyomban a komáromi capitulatio után, hozzáfogtak, a világosi fegyverletétel által legalább kimenthetők, ha nem is éppen igazolvák: ezen állítást annyiszor kelle hallgatnom 13 év óta, hogy szinte leteszek már a reményről, hogy ezen közönségesen elterjedt balitélet megczáfoltatását valaha megérjem.

És pedig mily közel fekszik mégis ezen czáfolat!

Avagy talán a világosi fegyverletétel előtt nem végeztetett ki Haynau kötél és golyó által magyar hadi foglyokat? Báró Mednyánszky Lászlóra, Gruber Fülöpre, Hruby Györgyre s több hasonló sorsú áldozataira Haynaunak talán már senki sem emlékezik?!

Avagy talán azok közt, kiket ugyan e sors Világos

után ére, nem valának-e olyanok is, kik a világsi fegyverletételben részt nem vettek volt?

Vajjon mi közbe lehetett gróf Battyányi Lajosnak a világsi fegyverletételhez?

És ninesen-e ott a 13 aradi áldozat közt Dessewffy Arisztid, ki sem nem Világsnál, sem nem az oroszok előtt, hanem az osztrákok előtt, és nem is kényszerítve általuk (mivelhogy nyitva volt mögötte a török határra az út,) hanem szabad önhatározásból rakta le a fegyvert?

Avagy talán Magyar-Erdélyország törvényes intézményeit kevésbé teszik vala szántsándékos gúny tárgyává, — kevésbé tapodják-e lábbal az e kettős hazát előzőnlő, s hozzá tapadván, rajta magukat kövérre szívó külföldi hivatalnokok, — avagy legalább kevesebb lesz-e ezek közt az erőszakos, a kaján, a hasznavehetetlen, ellenben több lesz-e köztük a tisztalelkű és kezű, a kkor, ha én Orsovánál a törökök előtt, nem pedig Világsnál az oroszok előtt rakom le a fegyvert?!

III.

„Különös!”

Viktring, 1862. sept. 26-án.

Őn azt veti szememre, hogy kérdéseinek lényege elöl kitérek.

De ha én meg erre azt kérdem: miben áll hát az a lényeg voltaképen? akkor — különös! — Őn leszorit egy nemzet szenvedéseinek nagyszerű teréről, be az egyéni gyötrelmek nyomoru körébe, — felettébb csodálatosan arra nézve kérvén fölvilágosítást tőlem:

vajjon e fegyverletételt akkor is elvégeztem volna-e ha látnoki tehetséggel felruházva, előre láthattam volna, mi lesz az én sorsom, mi barátimé!

Az egyes személyek életét (nem inkább mint enmagamét) szemlátomást fenyegető veszély azon pillanatban nem folyhatott be eldöntőleg elhatározásaimra — habár ezen férfiakat a rendíthetlen hűség és ragaszkodás köteléke füzte egybe vélem.

Hazámfiainak millióit kelle megmenteni oly háborútól, amelynek még tovább folytatásával már nem lehetett elérni többet, mint legfeljebb számomra azon di

csőszéget, hogy még egy ütközetet vívtam — minden ok-szerű czél nélkül.

Más millióit polgártársaimnak meg kellett mentenem azon nyomorgattatástól, melylyel őket sok ezerre menő fegyveres fosztogató csapat fenyegeté azon pillanatban, melyben egy kétségbeesett utolsó esatának előre látható mulhatatlan balkimenetele, véget vet minden katonai fegyelemnek.

Maguk is említett barátaim, ezen meggyőződéstől valának áthatva, mikor helyeslék elhatározásomat.

Azonkívül osztozni kívántak végzetemben. — —

Ha ekkor egy isteni kéz ujja föllebbenti vala szemeink előtt a jövőönek fátyolát? . . .

akkor én a fegyverletételt mégis megkísérlettem volna — csakhogy akkor boldogtalan barátaim közreműködése nélkül tevém vala azt.

IV.

„A dologra!”

Viktring, 1872. sept. 28-án.

Hogyan kísérlettem volna meg a fegyverletételt boldogtalan barátain közreműködése nélkül?

Engedje el a feleletet erre a kérdésre, mert ez nem tartozik a dologra.

A dologra egyesegyedül csak ennyi tartozik: hogy a világosi fegyverletételt részéről személyes speculációnak eselekvénye volt-e, vagy pedig a hazafini kötelességérzeté?

Én emezt állítom, ti amazt. És miután szerencsétlenségemre nektek amoda — kivégzett bajtársaim sirbántjaira, emide meg azon tényre van módotokban újjal mutatni, hogy engem mindössze is internáltak: részetekre állt a közvélemény, s én — elítéltetem.

De ti ezzel be nem éritek. Ti azonfölül még azt is kívánjátok tőlem, hogy ismerjem el igazságosnak elítéltésemet.

Ha én ezt megtegnem: saját jó lelkiismeretemmel jönék ellentétbe. És mivel meg nem tehetem, a mit ti kívántok

tölem: ezért aztán a közvélemény iránti megvetés vádjával illettek engem még azonfölül.

A megvetés hallgatni szokott. Én nem hallgattam. Sőt inkább — megezáfoltam a hamis állításokat, helyre igazítottam a ferdtéseket, melyekkel a közvélemény tévedésbe ejtetett személyes jellemre, eszlekedeteimre, szándékaimra nézve.

Ti bajtársaim iránti árulással vádoltatok engem.

Azt felelem rá: bajtársaimat megmenteni — fájdalom! — nem állt hatalmamban. Ismételni élő szóval korábbi, mellettük való, írásbeli kérelmemet — volt mind az, a mit tettem; s ezt lelkiismeretesen meg is tettem. — De kérelmemnek nem volt meg a kívánt hatása, — legalább nem ott, a hol a koczka gördült.

Ti azzal vádoltatok engem, hogy Nagy-Sándort és hadtestét Debreczennél martalékul engedém az oroszoknak!

Én erre is megfelelttem. (L. könyvemet „Mein Leben und Wirken“ II. köt. 320 — 332. lapon.)

Mért nem olvastátok el figyelemmel és mért nem vették őszinte vizsgálat alá? Fölmenthetett-e benneteket ettől azon keserűség, mely — a ti igazságtalan megtámadásaitok által fakasztva szivemben — ebből akaratlan is kiáradott tollamba, mikor ama napok történetét megírtam?!

Azonban ma — tizenegyedévre rá — nem csodálkozom többé rajta, sőt könnyen megfogható előttem, miérthogy magam igazolásával csak öregbithetem irántam való elkeseredéteket, kivált miután első sorban az én elítéltetésem — ha mindjárt magának az igazságnak árrán is — volt föltett czélotok.

Mihelyt a történelmi igazságot viselitek vala szivetekben mindenek felett: azon perczben figyelemre kell vala, hogy méltassátok egy férfin itéletét, a ki katonai dol-

gokhan illetékes, és a ki egyébkép az én politiko katonai tevékenységem bírálata közben egy alkalmat sem mulaszt el, keményen rosszalni engem.

Rüstow — a magy. forr. háborúról irt történetében (Zürich 1860.) az I. kötet 354. lapján ezt a gnyuló megjegyzést teszi:

„Görgei határozottan antirepublicanus volt; e részben körülbelöl egy nézetem volt Windisch-Grätz herezeggel.“

Azt hiszem, e szava után Rüstowot senki sem fogja azzal gyanúsítani, hogy én irántam részrehajló.

Halljuk tehát már most, mikép itél ő „Nagy Sándor — Debreczen“ felöl.

(II. köt. 339. l.) „A megparancsolt menetrend szerint a had zömének (t. i. a Görgeiének) julius 31 kén Nagy-Kállóra, — augusztus 1-én Nyir-Adonyba, — 2 án Vámos Péresre, — 3-án Nagy-Létára, — 4 én Kis-Marjára kell vala érnie; az oldalvédnek pedig, t. i. a Nagy-Sándor alatti I-ső hadtestnek julius 31-én Hadháza és augusztus 1-én Debreczenbe kell vala mennie, itten a szerint, a milyen a körülmény, 2-ikán is helyben maradnia, s azután 3 án Derecskére, 4 én Berettyó Újfaluba folytatnia utját.

„E menetrendben bizoayára ninesen semmi különös. Egészen megegyez az azon szabályokkal, miket általában követni szokás, mikor a harczelek oly állást foglalnak el egymás irányában, mint a jelen esetben. Nagy-Sándor világos utasítást kapott, kerülni minden komoly összeütközést, és ha tulnyomó erő találna megtámadni, akkor azáltal térni ki elébe, hogy egyszerin visszahuzódik — akár az elébe szabott irányban Berettyó-Ujfaluba felé, akár pedig félre, a hadsereg zömének hátrálási vonala irányában — a tapasztalando netaláni különös körülmények követelményeihez képest. Ha vajjon 2 kán csakugyan még Debreczenben maradjon e és maradj a t e

Nagy-Sándor: ezt megítélni, ő rá magára volt bízva. Feladata csak az volt: az ellenség felől minél bizonyosabb tudomást szerezní (340. lap) és mindenről, a mit kitapasztal s a mi történik körülte, minél gyakoribb és kimerítőbb jelentést küldeni Görgeinek főhadí szállásába, a ki, magában értetőleg, a hadsereg zömének mozdulatait nem tekintheté függetleneknek az oldalvédnek mozdulatától. Az első pár napra, egészen Debreczenig, előny (Vorsprung) vala engedve az oldalvédnek, a végből, hogy ha kele ti irányban kényszerülne hátrálni, annál könnyebben egycsülhessen megint a hadsereg zömével.

„A mint látni, ezen hadintézkedések semmi feltűnőt nem foglalnak magukban. De mert épen Nagy-Sándor kapta feladatul ezt az oldalvédet: csakhamar azt beszélték, hogy Görgei szántsándékosan fel akarta áldozni ötét.

„Nagy-Sándor augusztus 1-én ért Debreczenbe
Még augusztus 1-én hozták hírtül neki, mikép 15,000 orosz Ujváros mellett táboroz, 3 mérföldre Debreczenhez.

„Nagy-Sándor ekkor megtehetett volna minden szükséges intézkedést arra, hogy a legelső komoly támadásra, melyet augusztus 2-dikának délutáni óráira lehetett várni, visszavonulhasson Debreczentől. Jóllehet ezen város környéke, terjedelmes síkság lévén, nem szolgáltat oly hadállásokat, melyek egy kisebbféle hadtestnek huzamosb ellentállását tennék lehetővé tulerővel szemben: lehető volt mégis annyi, hogy a magyarok — habár csak csupa kukoriczaföldeknek és vizes helyeknek is felhasználásával — az oroszoknak döntő rohanatját kikerüljék, miután előbb nyugadtan bevárták volna őket Azonban Nagy-Sándor a várostól nyugatnak foglalt állást (341. l.) Ujváros felé arezzal (342. l.) Augusztus 2-án reggel az oroszok hadserege elindult Ujvárostól.“ (Következik az oroszok támadási intézké-

désének vázlata) . . . „Délután 2 óra tájban lehettett . . . Nagy-Sándor, hadtestének főbb tisztjeivel éppen akkor Debreczenben időzött egy lakomán, mit az ő tiszteletére rendezett e város, — mikor megszólalt az ágyu. Övéivel a csatátérre sietett. Mikor aztán egyre tetemesebb tömegek fejlődöztek orosz részről: előbbkelő tisztjei kérve kérték, fogjon hozzá haladék nélkül a visszavonuláshoz. De Nagy-Sándor, nekihevültében, nem akart engedni. Balszárnyának tűzértségét neki ereszté az orosz lovas ütögeknek; ezek igen roszul jártak és kénytelenek voltak a magyarok títze elől meghátrálni. Ujra kérték ekkor Nagy Sándort, kezdje el most a visszavonulást. Semmit sem akart hallani felőle. . . . (34. l.) Augustus 2-án, mialatt Nagy Sándor Debreczennél csatáz, Görgeynek főhadi szállása Vámos-Péresen van. Nagy-Sándor sorsa — a kitől ő sem az ütközet alatt, sem utána jó sokáig, semmiféle tudósítást nem kap, lázas feszültségben tartja Görgeit. — Mindent egybevetve mindazáltal legtanácsosabbnak véli, szorosán a kiadott dispositiókhoz tartania magát, s ehhez képest augusztus 3-ka reggeléig Vámos-Péresen maradnia a végből, hogy Nagy-Sándor legalább egyre biztosággal számithasson — és nehogy, ha Nagy Sándort baj találta érni, még önnön hadseregének zömét is vereségnek tegye ki egy tulnyomó ellenség részéről.“

Igy Rüstow. — A mit mond, tökéletesen olegendő. — De hogy Nagy Sándor debreczeni helyzetének szabatos fel fogását telhetőleg megkönnyitssem Önnek: engedje meg, a következő kérdésekre megfelelnem:

1-ször. Kénytelen volt-e Nagy Sándor elfogadni a csatát az oroszoktól?

Legkevésbé sem. Mert az augusztus 1-je és 2-dika közti éjjel, valamint a rá következő napon egész délelőtt rá ért ő, az oroszokkal lehető minden legkisebb összeütközés nélkül

escekedni ugyanazt, a mit ő esatavesztés után escekedett, t. i. Nagy-Várad felé odább vonulni. A különbség csak az, hogy ezen odábbvonulást harez nélkül. — vagy ha mindjárt harez közben is, de a kellő időben (hajolván főbb tisztjci értelmeshjeinek sürgető szavára) sokkal ezélszertibben és mindazon iszonyú veszteségek nélkül vihette volna végbe, miknek az által tette ki hadtestét, hogy az ttközözetet kellettén túl folytatá.

2 szor. Tokajtól a Berettyó vize mögé vonulásunk hadmiveletének érdekében állte, elfogadni a esatát Debreezennél?

Épen az ellenkező állt érdekében! Mert e hadmivelet csak akkor volt tökéletesen sikerültnek mondható, ha minél kevesebb veszteséggel jár vala.

3 szor. A hadsereg zömének Vámos-Pécersről elésietése által meg lehetette óvni Nagy-Sándort a megveretéstől?

Nem lehetett. Mert a esata már elveszett vala végképen, mielőtt egyáltalán lehetséges lett volna a hadsereg zömének a esatatérre érnie.

4-szer. Mit lehetett ez esetben egyáltalán még elérni az által, ha hadseregünk zöme oda siet Debreezenbe Vámos-Pécersről?

Csak még nagyobb hátrányokat azoknál, mik Nagy-Sándor megveretése által már is értek minket; a legenyhébb esetben katonáinknak ezél és vég nélküli, erőltetett ide s tova menetek általi agyonhajtatását. Igen valószínűleg azonban nagyon súlyos veszteségeket szenvedett volna a hadseregnek zöme is, hahogy a győzelemittas, körülbelől háromannyi ellenséggel azon hevenyében, esatába cresszdekedik.

Hahogy kétségtelenül a legjobb módszere az ellenség irányábani boldogullatásnak: ő neki, egy adott pillanatban

különváltan kapható hadrészeit, localis túlsúlyá tömörített tulajdon erőinkkel egymásután verni le egyenként; — akkor talán csak szintoly kétlenül a legszerencsétlenebb hadviselés módja: bármely körülménynél fogva egymástól elszigetelt saját seregrészeinket egymásután engedni leterítettetni a túlyomó ellenséggel.

És ha azon időpontban, eldöntő esatát ajánlani az oroszoknak volt volna feladatom: úgy azommal, a mint a Tiszán által keltünk, mind a három hadtesttel egyesülten kellett volna rajta mennünk. Hanem — azon percztől fogva, melyben bizonyossá lettem arról, hogy az orosz főhadserég a Tisza bal partján táboroz: feladatom többé nem volt más, mint lehetőleg minden komoly összehittközést kerülve, a magyar déli hadsereggel leendő esatlakozás végett a Bánát felé iparkodni. És míg e végből hadseregem zöme Nyiregyházától a Nyírségnek fölkerülve vonult a Berettyó mögé: addig Nagy-Sándornak (az oldalvédnek) a rövidebb s az ellenséghez közelebb eső debreczeni úton mennie egyes egyedül azért kellett, hogy — ha az oroszok Debreczent már ő nálánál előbb elfoglalták volna — erről a hadsereg zömét jókor értesítse, hogy ez a Berettyó mögé való menetét még inkább gyorsítsa, s ez által az oroszoknak ismét elibe kerüljön. Még ez esetben is tehát, nem az oroszokat megtámadni vagy tőlök való megtámadtatását bevárni volt Nagy Sándor feladata: hanem ellenkezőn, minden komoly ütközetet kikerülvén, visszahúzódni hadseregünk zömére, és gyors menetekben követni ezt.

5-ször. Mely okból lett épen Nagy-Sándor megbizva az oldalvédi szolgálattal — nem Leiningen avagy Pöltenberg?

A mióta komáromi erődített táborunkból kiindultunk, azóta a következő helyeken és napokon volt ütközésünk az oroszokkal, u. m.:

Vácznál — július 15-kén (Görgei Armin csapatja, Nagy-Sándor hadteste és Leiningen hadteste.)

Vácznál — július 17-kén (Görgei Armin és Leiningen.)
A vácsi hegyen, július 17-kén (Görgei Armin és Leiningen.)

Rétszágnál, július 17-kén (Pöltenberg.)

A Lókos vizénél, július 18-kán (Pöltenberg.)

Harsány mellett, július 23-kán (Pöltenberg.)

Görömbölynél, július 24-kén (Pöltenberg.)

A Sajó mellett, július 25-kén (Pöltenberg és Leiningen.)

Gesztelynél, július 28-kán (Leiningen.)

E szerint Komárom óta Leiningen és Pöltenberg hadtestei ötször, Görgei Armin csapatja háromszor, Nagy-Sándor hadteste ellenben csak egyetlen egyszer volt csatában. Azt hiszem tehát, abból, hogy túl a Tiszán az oldalvéd szolgálatával Nagy-Sándort biztam meg, sehogyan sem következik avagy csak legkisebb ok is azzal vádolni engem, hogy Nagy-Sándort én több veszélyeknek tettem ki, mint a többi hadtestet. És pedig annál kevesebb az ok e vádra, minél bizonyosabb az hogy Nagy-Sándornak feladata Nyiregyházától Debreczennek B. Ujfaluba menet nem lehetett: megverni az ellenséget. Csak kipuhatólni, volt kötelessége, azután pedig előre-vigyázólag kitérni a túl-erő elől.

De ha Nagy-Sándor mindezek daczára jónak látja Debreczennél bevárni az oroszokat és az elfogadott egyenetlen csatát a végletig folytatnia : minő joggal lehet Nagy-Sándor nak ezen szerencsétlen önálló cselekvénye gyászos következményeiért e n g e m tenni felelőssé?

V.

„Hogy is volt csak?”

Viktring, 1862. oct. 1.

„Ha Dembinski Szőreget elhagyni kényszerül, vagy ha ugyanezt önként teszi a végből, hogy Görgeivel Arad mellett egyesüljön : akkor ezen egyesült két hadsereg — a két napjára földnyi távolságban Görgei után felénk nyomuló orosz hadsereg közeledésével semmit sem gondolván — egyesült erővel a Bánátban álló osztrákokra támad, a kiknek megsemmisülése ekkor bizonyos. És míg az oroszok átkelését a Maroson Aradvára késlelteti : addig az egyesült magyar hadseregnek szünet nélkül lejjebb lejjebb kell vala szoritnia az osztrákokat az ország legszélső szegletébe. Itt az osztrákoknak nem marad egyéb hátra, mint Havasalföldre menekülni.

„Erre hadseregünk — hagyván utjokra az oroszokat — a Tiszán át a Bácskaságra tör, — innen Komáromnak veszi utját, csapatait ezen erősségből szaporítja, és így folytatja tovább a harcot megújult erővel.

„Ha pedig ezen tervnek lényege — t. i. az osztrákok visszaszorítása — nem talál sikerülni : az esetre a magyar hadsereg 50,000 emberrel Erdélybe vonul, a Magyarországra

felöli) hegyszorosokat a lehető legkeményebben védelmezi, az Erdélyben talált ellenséget túlnyomó erővel megsemmisíti, — aztán pedig az orosz hadierőt Moldovában és Havasalföldön támadja meg, — a mikor aztán, szerencsés siker esetében, a Porta is kénytelen felhagyni ingadozó rendszerével.“

Ezen idézetben Kossuth Lajos kormányzónak utolsó jelentékeny hadi conceptiója van előttünk.

Lehetetlen ennek megfogalmaznia másképp, hanemha azon, a szövegben ugyan ki nem fejezett, de az irányban csak annál kézzel foghatóbban nyilvánuló meggyőződés nyomása alatt, miszerint valamennyi ott elsorolt magyar hadierők együttevén sem voltak képesek az orosz főhadserég hatalom-súlyának állni ellent.

Mert ezen haditervben, a mint láttuk — a Haynau alatt működő orosz-osztrákoknak sikeres elverése után a győztes magyar seregeknek, további támadásaik célpontjául korántsem az egészen közel érhető orosz főhad tűzetik ki, hanem (tessék erre jól figyelni!) legelsőbb is Jellasicsch túl a Tiszán, a ki Hegyes mellett július 14-én szenvedett veresége óta egészen inoffensive viselte magát; későbbre pedig a még kevésbé támadólagos ostromzárd had Komáromnál!

Egyébiránt ezen haditervnek alapeszméje (az oroszok elől kitérve, az osztrákokat verni egyre) nem is Kossuth tulajdona és sem nem Aradról, sem nem Szegedről datálódik.

Már június 26-án, tehát 5—6 héttel előbb, fejezém ki azt világos és határozott szavakkal én az utolsó ministertanácsban, melyben Pesten részt vevék; és sürgetően ajánlám vezérelvül a magyarhoni haderők azontúli alkalmazásában.

Minden 1848-iki politikai hitsorsosom, a ki szükségét érzi annak, hogy azon ügyet, melyért küzd vala, ha már meg-

menthető nem volt, legalább hát megbosszulva lássa : velem együtt teljes szívből bánni kénytelen, hogy Kossuth Lajos az én pesti indítványom helyességét csak már Aradon bírta átlátni, — csak azután már, miután ugyanő fegyvereink becsületét a legérdemtelenebb kezekre bízta vala — a Dembinskiéire!

Aradon, augusztus elején — késő volt már! Junius végével — Pesten — lett volna idején, Kossuthnak a Haynau elleni föltetlen offenzívát sürgetve ajánló eszmémet fölkarolnia, — önmön személyes tekintélyét, népszerűségét, egész szónoki hatalmát, ritka szellemi adománya minden hazafias kiáradását amaz eszme létesítésének, végre hajtásának szentelnie. — Azon napok, hetek alatt, midőn az orosz főhadserég még a Sajó partján tétovázott, mialatt Haynau győztesen immár a Czonczóig nyomult vala ; midőn semmi hatalom meg nem gátolható, 60—70,000 embert gyűjtünk egybe a Komárom előtti erődített táborban : Kossuthnak szívós ragaszkodása azon Pesten kimondott határozatunkhoz, miszerint „kizárólag Ausztria ellen mérjünk esapást esapásra!“ akkor válhatott volna végzetessé azon hadseregre nézve, melynek későbbi diadaljárata Szegedtől Temesvárig — még unokáinknak és ezek unokáinak is a szégyen és botrányozás pirját fogja szökkenteni arczába.

Különben nem a végett, hogy kifejtsem, mint alakultak volna a dolgok Komáromnál. — hanem csupán azért, hogy constatahjam, mikép álltak azok valóban Aradnál — idézém imént azon utolsó hadműveleti tervet, melyet a kormányzó vagy önmaga készített, vagy legalább az egyetlen elfogadhatónak látván, kétségkivül magáévá tőn.

Dembinski helyeselvén ezen haditervet, még különösen is sürgeti Kossuthnál, hogy én a lehető leggyorsabban siessék Aradra, vele itt esatlakozandó.

Az erre vonatkozó első parancsolatot én augusztus 5-én N.-Váradon veszem; a második már utban ér. Híven az utóbbihoz alkalmazkodva, augusztus 9-én érek Aradra, és — csak itt értesülök róla, hogy Dembinski Szőregről nem Aradra, hanem Temesvár alá vonult!

Komáromtól N.-Váradig — július 13-tól augusztus 5-ig — katonáim 64 földirati mértföldet mentek 24 nap alatt, és — az orosz főhadsergének belsejében hadműveleti térkörén keresztül rontván, 11 ütközetet, többnyire keményet vívtak vala. Mindezek dacára Kossuth rendeleteihez híven, a 17 mérföldnyi újabb távolságot N.-Váradtól Aradra 4 nap alatt futtatám át velök; mert a vett parancsokból azt kelle következtetnem, hogy Dembinski egymagára aligha lesz képes, augusztus 9-kén túl Arad vára előtt — ezen kiinduló pontja előtt szándékolt közös offenzívánknak — fentartani magát Haynan ellenében.

És most, Aradra érve, nagy megütközésemre azt láttam, hogy mindezen utóbbi erőfeszítések máris elértnek hitt ezélja ismét újabb két nappal továbbra van odázva, halhogy Dembinski, — megfoghatatlanképen — még tovább is megátalkodik, a maga részéről egyetlen lépéssel sem járulni hozzá a kitűzött csatlakozás közös eléréséhez.

Máskülönben csapataim augusztus 10-én Aradról Temesvárra menet közben okvetlenül Dembinskinek egy kapcsoló csapatjával kell vala, hogy találkozzanak.

Ők osztrákokkal találkoztak; — mert hiszen már előtte való este Dembinski hadserege megszűnt lenni!

Dembinskit tegyük e felelőssé ezen meghiusulásért Kossuth utolsó hadműveleti tervének?!

Szerintem ez nagyon dőre cselekedet lenne.

Lehetett e jobbat várni ezen ember notorius tehetetlenségétől — Haynau elszánt fölléptével szemben?

De hát ha már ma talán szabad volna magához a kormányzóhoz intézni azon lelkiismereti kérdést : voltaképen mi nőszándék indította t arra, hogy az egész idő alatt, míg én N.-Váradtól Arad felé közeledtem, a déli hadsereg valódi helyzetét, különösen pedig azon veszélyt eltitkolja tőlem, mely épen a reám parancsolt egyesülést eme déli hadsereggel fenyegeté?

Ha Kossuth Lajos, a helyett, hogy hadannak egy részét csak augusztus 9-kére rendeli Aradra, egyszerűen azt tudatja velem, hogy **Dembinski Temesvárra vonul** vissza : akkor az én három lovas hadosztályom egy éjjeli menet segítségével az összeköttetést Arad és Temesvár közt már 8-án biztosíthatá, Augustus 9-én hatalmamban áll az osztrákok bal szárnyát — a melynek akadályozatlan föllépése Sz.-Andrásnál, a mint tudva van, a magyarok vereségét Temesvárnál eldöntötte — ellensúlyozni. — Augustus 10-én pedig már gyalog hadosztályaim is kéznél vannak, és ekkor aztán igazán — még pedig ugyancsak túlnyomó erővel — föl lehetett lépünk támadólag az osztrákok ellen, míg az orosz főhadsereg elősapatai még négy nap járó földnyi távolban időztek !

Klapka tbnok, emlékirataiban egy levelemet közli : kelt N.-Váradon 1849. augusztus 14-én (oroszbadi fogságból.) Olvassa el Ön e levelet. — Kemény ítéletet foglal az magában Kossuth felől. De valamint ezt akkor mély meggyőződésemből irtam, úgy kész vagyok őt azon perczen megkövetni, melyben engem ez ítélet alaptalan és emélfogva igazságtalan voltáról meggyőz.

Itt én csupán ennyit idézek ama levelemből :

„Miután az oroszok ellen vitt több rendbeli tisztességes utkozet után Tokajnál átkelék a Tiszán, kimondta az országgyűlés, hogy engem óhajt fővezérrül.

„Kossuth titokban Bemet nevezte ki azzá.

„Az ország azt hitte, hogy én vagyok; mert Kossuth jezuiticus feleletet adatott az országgyűlésnek“

Kossuth — irányomban mindenek felett csak azon meszterkedvén, hogyan tartson távol folyvást a hadi fővezénytől, de egyuttal önmön személyét az ellenem való irigykedés vádja elől telhetőleg mentesítse — bizton arra számított, hogy Bem győzni fog az én közreműködésem nélkül; és ugyan azért Dembinskinek Temesvárra hátrálását el is titkolta előtem a meddig csak lehetett.

Ha Bem győz, akkor ennek fővezérré törvénytelenül lett kineveztetése utólag igazolva lesz vala és Magyarország szemeinek okvetlentl a h e n s z ű l ő t t hadvezértől el, a j ö v e v é n y felé kell vala fordulniok; a j ö v e v é n y pedig sohasem válhatott veszedelmessé Magyarország kormányz ój a nak nyilvános hatalm állására nézve.

Igy fejtem én meg a talányt.

Nem: „győzni e g y á t a l á n“ volt a jelszó, — csupán: „győzni i d e g e n fővezény alatt?“

De a jövevények nem hirtak a feladattal.

Dembinski — a milyen vitéz volt, mint katona — mint hadvezér mindenkor csak másnapra való eszmékkal volt teli, de r ö g t ö n-bajban hirtelen tudni magán segíteni, nem vala kenyere; — a kétségkívül egyéb fénylő tulajdonok között mindig-éber lélek jelenléttel is biró Bem pedig csak akkor sietett elő Erdélyből, még pedig egyetlen egymaga, sereg nélkül, — gyámoltalan földijének segítségére, mikor már késő volt, s egyáltalán csak akkor, mikor már Erdélyben maga magán sem tudott segíteni ő is.

Ez utóbbi körülmény szolgáljon Önnek, tisztelt barátom, egyszersmind megfajtásul arra nézve, miérthogy nem akartam a tudvalevő haditervhez képest Erdélybe vonulni vissza, mi után nem sikerült az osztrákokat kivernünk az országból.

Kossuth maga az Erdélyben létező 40—50,000 főnyi ellenség leterítéséhez, s utánna a Moldvában és Havasalföldön veszteglő orosz haderőnek megtámadásához — a véghől t. i. hogy a Portát velünk szövetkezni kényszerítsük — nem kevesebbet 50,000 emberünknel tartott szükségesnek, s ekkor is, nyilván fel kellett tennie azt, hogy Bem addig még is csak föntartja magát a testvérházában valahogyan.

Már pedig én Aradon — beletudván Guerlonde ezredesnek helyben talált tartalék hadosztályát — alig rendelkezhetém többre 30,000 emberrel; — Bem ekkor már feladta volt Erdélyt; a déli hadsereg pedig egyáltalán nem számolhattam többé, mert kezemben tartám Guyonnak eredeti levelét Kossuthhoz, miszerint a mondott hadsereg már augusztus 9-én este feloszlásnak indult.

Átláthatja Ön, mikép mindezek után csupán 3 lehetőség állt előttem:

vagy egy reménytelen utolsó viadal az engem minden felől környező ellenséges hadseregekkel,

vagy Orsova, —

vagy pedig — Világos. —

VI.

(Folytatás.)

Viktring, 1862. october 13.

Őn úgy vélekedik, hogy „20—30,000 katonával az ember nem rakatja le a fegyvert, hanem folytatja a háborút, hogy kedvezőbb esélyeket érjen; a háborúban a hadiszerencse dönt; senki sem mondhatja meg előre, hogy a gyöngébbnek van-e praedestinálva — az erősebbnek-e — a győzelem?“

Bem tbk nyilván ugyan így vélekedett, mikor Kossuthot Lugoson felhívta, hogy az Aradon letett kormányt ragadná újra kezébe

Klapka tbk közli emlékirataiban azon feleletet, melyvel Kossuth Bem követelése elől kitért. Kelt ezen felelet Teregován, 1849. augustus 14-én, és szól ekképen:

„— — — Lehet egy hadsereget föntartani és élelmezni sarczczal, zsarolással az ellenség földén: de tulajdon házámban!“

„Én részemről soha sem fogok segédkezet nyújtani erőszakos és ellenséges rendszabályokhoz saját népem ellen.“

Meg szeretném váltani tulajdon életem feláldozásával: de zsarolni — soha!

„Tehát átallátja Ön, altábornagy ur, lelkiismeretben járó a dolog. Nem lehet nekem tegnap leköszönni, hogy ma ismét kezembe ragadjam a kormány gyepőlőjét. — Ha a nemzet és a hadsereg mást határoznának: akkor másképp alakulna a dolog; de Görgei hadseregének, a legvitézebbnek mindnyája közt, bele kellene egyeznie. Másképp nem vagyok egyéb egyszerű polgárnál, és soha sem fogom a rémuralom, pusztítás, fosztogatás, sarcz és a nép zsaroltatásának cselekvényeit bárcsak semleges jelenlétemmel is támogatni. — Ha Görgei hadserege is felszólít, hogy a kormányt újból vegyem át; ha Önnek sikerül néhány oly hadmiveletet vinni véghez, mely Ön hadserege élelmezését minden rémuralom és népszarolás eszközei nélkül biztosítja; ha a bank oly helyzetbe jut, hogy működhessék és ha az én rendelkezéseimre van: ezen három föltétel alatt kész volnék, a nemzet fölszólítására újból átvenni a kormányt; — különben nem. — Mert én előttem a háború nem czél, hanem csak eszköz a haza megmentésére. Mihelyt nem valószínű többé, hogy e czélt megközelíthetem: segédkezet sem akarok többé nyújtani ahhoz, hogy a háború egyedül a háború kedvéért folytattassék.“

Kossuthnak ez elutasító válaszából láthatja Ön, mikép ő meg én a háború folytatásának opportunitása felől — Bem és Dembinski temesvári veresége után — egyazon véleményen voltunk.

Ezen közös felfogáshoz képest cselekvésünk is összhangzó vala. Mindketten felhagytunk a küzdelemmel, mert mindkettőnk előtt „a háború nem vala czél, hanem csak eszköz a haza megmentésére.“ És miután mind a ketten „nem láttuk többé valószínűségét e czél megközelítésének“: egyikünk sem

akart többé „segédkezet nyújtani ahhoz, hogy a háború egyedül a háború kedvéért folytatassék.“

A további harczezel felhagyásnak még indokolására nézve sem térünk el egymástól. Míg ugyanis Kossuth a török határ felé siet, „nehogy bár csak semleges jelenlétével is a rémuralom, pusztítás, sarcz, fosztogatás és a nép zsarolásának eselekvényeit támogassa“: az alatt én leteszem a fegyvert, „hogy embervért kiméljlek, — hogy békés polgártársaimat, kiket ezentúl megvédeni gyöngé vagyok, mentsem meg legalább a háborúnak iszonyaitól.“*)

Azt hiszem, föl lehet tenni Bemről, hogy ő, ha még elne, Kossuthnak akkori vonakodását attól, hogy a maga személyes tekintélye súlyát még a leköszönés után is a harc folytatása mellett lathá vesse, ma is ép oly keményen rosszalná, mint Ön a fegyverletételt rosszalja. És mintán Kossuth bizonyosan ép úgy meg van győződve róla, hogy Bem az én helyemben a háborút folytatta volna, valamint én meg vagyok győződve, hogy Kossuth helyzetében Ön kevésbé sietett volna török földre érni: ugyanazért mi ketten, Kossuth meg én, csak sajnálkozhatunk azon, hogy nem ti ketten — Bem meg Ön — voltatok azon napokban Aradon a mi helyünkben. Ön a kormánynak, Bem pedig az én hadseregemnek élén.

Mi — Kossuth meg én — kiki meggyőződéséhez képest, véget vetettünk a harcznak. — És csakhamar reá oly dolgok történtek Magyarországon, hogy nem egy hazánfia Bach és Haynau pacificáló experimentumainak kinszenvedései alatt

*) Lásd aradi hírcsú-szózatomat 1849-diki augusztus 11-kéről.

állhatatának végső maradványát is kiadta hangos átkokban én ellenem. (Miért hogy én ellenem csupán? Ezt megmagyarázni ma már többé nem is szükséges talán.)

Ti — Bem meg Ön — folytattátok volna a küzdelmet; és ezzel csak két dolgot lett volna módotok behizonyítani:

vagy azt, hogy nem volt helyes fogalmatok a hadviselő felek akkori egymáshoz való szám viszonya jelentőségéről;

vagy azt, hogy nektek nem volt más, magasabb czélok egy tulajdon neveteket hiresztelő, kellemesen hangzó, végső dicsőségnél; és hogy nem rettentetek vissza azon lelki ismeretlenségtől, miszerint ezen dicsőségre szert tegyetek minden áron, még polgártársaitok azon nagy részének maradék anyagi jólléte, ép teste, sőt életének árán is, a mely nagy rész Kossuthnak és énnekem e dicsőségről való lemondásunk folytán mindenesetre megkiméltetett.

A mennyiben Ön ezen, Kossuth közt meg köztem való, imént kifejtett analogiámat elismerni netán vonakodnék azon okból, minthogy Kossuthnak a további harezczal való felhagyása nem vala feltétlen: ezzel ön csak szántszándékos csalódásnak adná magát.

Ugyan vizsgáljuk közelebbről azon föltételeket, mik alatt Kossuth késznek nyilatkozott újra átvenni a kormányt.

Előbb Bem vigyen végbe egy-két hadmi veletet.

De Bemhez irt ugyanazon már említett levelében Kossuth maga elbeszéli a következőket:

„ — — — Lugosra mentem széjjelnézni, miként állnak ott a dolgok, és mennyi hadierőre lehet még számítani a harez folytatásához. Vécsey tők hadteste (Temesvárnak ostromzárhada) jó karban volt, és jó szellemű lelkesültnek találtam; ellenben a többi valamennyit teljes feloszlásban. Des-

seuffy és Kmety kijelenték előttem, hogy ezen hadsereg többet nem fog verekedni, hanem a legelső ágyúszóra széjjel robban

„ — — — Élelmiszer semmi nem volt már, s úgy láttam, egészen a requirálásra vagyunk redukálva — iszonyú eszköz, mely ellenségünkkel teszi az egész népet! — — —“

Személyes utánjárásának emez eredményei után Kossuthnak a priori meg kellett győződnie a felől, hogy Bem semmiféle hadműveletet sem fog többé véghez vihetni.

Nézzük egy másik föltételét Kossuthnak.

A bank (értsd a papírpénz sajtót) előbb még dolgozhasson és az ő rendelkezésére legyen.

De hiszen Kossuth maga tudta jobban akármelyikünk nélkül, hogy az ambulans pénzsajtó nem dolgozhat vala.

Marad utolsó föltételnek :

Az én hadseregem beleegyezése.

Azonban Kossuth világosan kimondta, hogy ezen föltétel egy maga nem elegendő a többi kettő nélkül; ezeknek nem teljesíthetése felől pedig teljesen tisztában volt.

Átlátja Ön tehát, kedves barátom, hogy meglepő hasonlatosság van Kossuth magatartása meg a magamé között — azon nehéz napokban. Egyikünk sem bírt többé a harez további folytatásából bármely legcsekélyebb jót is remélni a nemzetre. A különbség köztünk csak az, hogy én jobb szerettem ezt nyíltan kimondani Rüdiger orosz tábornokhoz intézett levelemben : míg Kossuthnak. Bemhez írt levelében volt rá gondja, hogy idővel fölületes megítélők ne őt, hanem Bemet és engem tegyenek felelőssé a harez megszüntetéséről.

És most csak még egyet!

Ha Kossuth nem vélte az én hadseregem részéről való felszólítását elégnek, tehát azt a másik két feltételt-

u. m. a Bem által végbeviendő szerencsés hadmiveleteket, valamint a pénzsajtó újbóli működését, nem tartotta elegendhetőnek arra, hogy ő a kormány gyepelőjét újra megragadja: ez nem történt ok nélkül.

Kossuth nagyon jól ismerte hadseregem helyzetét (hisze helyzet az ő tulajdon műve volt, a mint Ön utolsó levelemből meggyőződhetett.) S ő egész helyesen fel is fogta e helyzetet.

Azon tér, melyre a temesvári vésznap után hadseregem uralma kiterjedett (egyszersmind dictaturámnak minden birodalma!) alig egy ezred részét foglalta magában a magyar korona területének. Ezen tér határainak kijebb terjesztésére Kossuth gyöngének tartotta ezen hadsereget; hazánknek azon szeglete pedig, melyben ezen gyöngge hadseregnek Kossuth iménti nézete szerint magát főn kell vala tartania, hogy kedvező esélyek reményében minél hosszabbra nyújthassa a harcztot: — Erdély t. i. — immár át volt engedve az ellenségnek.

De ugyanazon hadsereg, ugyanazon helyzetben, egyes egyedül az által, hogy Kossuth lemondott, egyszerre csak annyira megerősödött e, hogy Kossuth és annak minden követője legott joggal megvárhassák tőlem, legyenek képesek már most megmenteni a hazát?!

Végre ráadásul még azt a kifogást is kell hallgatnom, hogy jobb lett volna ezen hadsereget egy szerencsétlen titkózetben a megsemmistülés veszélyének tenni ki Haynau hadserege ellenében, semmint letenni a fegyvert az oroszok előtt, a kik, miután az egész hadjárat alatt cselekvőleg, köztudomásra, vajmi kevesett tettek. ama megtiszteltetésre legkevésbé sem valának érdemesek.

Nem tagadhatom, hogy ekkora fogalomzavarra nem valék elkészítve!

Soha sem jutott eszembe, a fegyverletételt egyáltalában az oroszok haditetteivel indokolni.

De ép oly kevésbé tudom azon hazafiságot megérteni, mely több ezer honfitársnak hasztalan feláldozását előbbre teszi azoknak megkímélésénél.

Hogy a magam hősi hírnevére nézve kedvezőbb volt volna ilyen fajta hazafiságtól lelkesülnöm: az nem szenved kétséget.

VII.

(Folytatás.)

Viktring, 1862. szeptember 16-án.

Kossuthnak, utóbbi levelemben kimutatott bűnrészesége a harez megszüntetése körül — úgy látszik — meglepte Önt; mert a mint látom, több ellenvetése nincsen harezszüntető elhatározásom ellen. — Csak dictatori minőségemben ne hajtottam volna végre az eltökélt határozatot; mert ezen körülmény már magában okvetlenül maga után vonta valamennyi többi magyar seregrészek önfeladását. Azonkívül — úgy véli Ön — mint Magyarország dictatora, én a forradalmat képviseltem akkor, — „a forradalom pedig sohasem capitulál!“

Késő estéli órában volt, 1849. évi augusztus 10-én, hogy a kormányzónak, Aradvárában, utolsó találkozásunk alkalmával, kinyilatkoztattam, hogy le fogom tenni a fegyvert, ha igaznak bizonyul beazon szállongó hír, mely már a nap folytában elvala terjedve, miszerint t. i. Dembinski Temesvárnál vereséget szenvedett.

Végzetünk szavammál fogott Kevés órával utóbb Kossuth megküldte nekem Guyon eldöntő hadijelentését. . . .

Miután már előbb el valék tőkélve: mi érdekem lehetett még benne, hogy Kossuth utólag köszönjön le?

S én mégis fölszöllittatám őt erre!

Elsőben is illedéki érzelem ösztönzött fölkérni Csányi atyai barátomat, értetné meg a kormányzóval, mikép sem nekem személyesen, sem magára az országra nézve is, nem mindegy, akár a még főnálló kormány elleni párttítés színeben hajtom végre az elkerülhetetlen sorsban való megadásnak cselekvényét, akár pedig összhangzásban azzal. — De a legfontosabb indok bennem épen az volt, nehogy utóbb szemrehányást tegyek érte önmagamnak, mért hogy félig tettem azt, mit egészen tenni valék eltőkélve.

Polgári kötelességemül ismertem fel: egyszerre vetni véget a háborúnak, mihelyt egyszer tisztán állt előttem, hogy e háború a nemzetnek többé semmit sem, — csupán még az én személyes dicsőségemnek használhat.

S én megvetem azon gyávaságot, mely alattomban megtörténni engedi, a miért nyíltan nem mer felelősséget vállalni. Bizonyság reá levelem Rüdiger tábornokhoz (közölve Klapka emlékirataiban), a hol is világosan és határozottan fejezem ki abbéli reményemet, hogy valamennyi tőlem különváltan létező magyar hadseregrészek vezénylői követni fogják példámat.

A szerencsést a siker teszi nagygyá ezen a világon.

Legyen szabad a szerencsétlennek a maga nagyságát a felelet terhében találnia!

Hogy capitulál-e a forradalom vagy sem? ezen kérdést eldönteni, nem vagyok eléggé történetvizsgáló.

De mi köze volt a forradalomnak az én dictaturámmal?

Hiszen ez éppen az után kezdődött még csak, miután a forradalom már leköszönt Kossuth Lajos személyében!

Nekem, mint hadvezérnek, politikai hitvallásom elejétől végig azonegy volt változatlanul:

„V. Ferdinánd koronás király és az általa szentesített 1848 ki törvény.“

Én ugyan — a honvédelmi ügy elégtelenségének gyökérbaját egy czélszerűt szervezett hadkiegészítő rendszerteljes hiányában ismervén fel, és mindenek előtt e részben óhajtván segíteni, a mennyiben még lehetséges: mint hadügyminister, el nem kerülhettem azt, hogy letegyem az esküt az április 14-kei függetlenségi nyilatkozatra.

De ezen eskűben ép oly kevésé volt része a hadvezérnek, mint nem volt a római első consul a tyai köteletségének azon halálos büntetésben, melyet az tulajdon gyermekeire kimondott.

VIII.

(Folytatás.)

Viktring, 1863. jan. 27.

Azt kérdi Ön: mit nyert Magyarország a fegyverletétel által?

Én azt felelem rá: százakat (talán ezreket) fiai közül, kiket a harc folytatása által elveszített volna.

Meglehet, hogy azok, a kik a fegyverletételt kárhoz tartják, felette csekély beveszik ezen meggazdálkodást, emberéletekben: előttem nagyobbak, becsesebbnek látszik az, ama babérok becsénél, miket netalán még gyűjteni lehetett a további visszavonulásban le Aradtól Orsováig.

Én ugyanis ezt láttam akkor az egyetlen, általunk még kivihető hadműveletnek. És ma is azt mondom: kivihető volt, igenis: de az egyetlen kivihető; kivüle még másikat fedezni fel, határozott iránynyal és czélponttal bíró hadműveletet, — melynek kivihetőségét ki tudnám mutatni — ma sem vagyok képes.

Eszerint a valóságban Magyarország a fegyverletétel által tisztán annyit nyert anyagi

tekintetben, a mennyit az akkori körülmények közt még nyernie lehetett.

Azt mondom: „anyagi tekintetben!“ s ezzel legjobban szeretnék minden más szempontot végkép elmellőzni. Csak vontatva, ellenszenvvel nyúlok Ön kérdése politikai (talán helyesebben mondva: politico-erkölcsei) oldalának megvilágításához; mert a miket Önnek előleges tájékozása végett el kell mondanom, szükségesképen oly időszakra vetnek éles világot, melynek szóvá tétele éntőlem mindannyiszor csak súlyos vád színében tűnhetik fel azon párt ellen, a melyhez Ön is tartozik. Pedig a mióta könyvemben kénytelen valék, Magyarországon viselt dolgaimat — mind kétfelé — kiméletlenül feltárni: azóta a nevemnek főnhangygalázóit is, állhatatos tisztelőit is egyformán sújtó gyötrelmeknek 11 esztendei szakadatlan szemlélése, az emezek szenvedéseiben osztozó fájdalmas részvéttel az amazok iránt őszinte engesztelődés érzetét egyesítette szívemben. Nem szeretnék újra bántani senkit, ha már dicsérnem nem lehet; nem szeretnék föltétlenül elítélni, hol, a ki mentő érvet gonddal keres, mindenkor találhat. . . .

1849. évi július 13-án körülbelül 27,000 emberrel indulék ki Komáromból, a Duna bal partján kísérletet teendő, a Mészáros alatt épen akkor alakuló, később Dembinski vezérletére bizott déli hadsereggel csatlakozni.

15-én Vácznál volt a legelső összettközésünk az oroszokkal Paskievics alatt. Mienk maradt a csatatér. Az oroszok tökéletesen kihúzták magukat tapintásunk köréből. Szinre úgy tetszett, mintha csak végkép kivertük volna a világból

Mindazáltal azon helyben vesztég álltunk 16-án.

A július 17-re virradó nap erőltetett visszavonuláson ért bennünket Vácztól Losonecnek Miskolcz felé, — az oroszokat

többszörös tülerővel közvetlenül sarkunkon. Ez így tartott 17-én és 18-án késő estélig.

Dandáraink végkép ki voltak merülve; — magam sebben súlyosan beteg, — képtelen a hadvezénnyt még tovább is vinni másképp, mint csak névleg. Még egyetlen komoly támadást intézzenek ellenünk az oroszok 19-én: és Paskievicsnek egész hadműveleti térkörében alig marad többé egy valamire való ellensége, kivel harcra kelljen.

De — már 18-án este lankadozott az üldözés orosz részről . . . és 48 órával rá (20-ról 21-kére forduló éjszaka) két orosz hadi követ tennett főhadiszállásomon — fegyvernyugvás végetti ajánlattal.

Én elutasítám ez ajánlatot. — Azonban nem tettem ezt visszataszító modorban, hanem tettem megtartásával a szokásban lévő hadi illedék formáinak.

Míg továbbá Paskievics ugyanesak akkor Miskolecz mellől történt elvonulása által, feladatával ellentétben, lehetővé tette, Tokajon át új hátrálási vonalt nyernünk a magyar déli hadsereg harcmezéjéhez: ugyan az alatt jött amaz ismeretes levele Rudigernek hozzám, — a Sass és Chrulleff által kezdeményezett fegyver-cserével egyetemben újabb, nem hostilis természetű érintkezéseket idézvének elő magyarok és oroszok között.

Könnyű volt azon önkényes diszitményeknek, a mikkel a csacska hir mind ezen történeteket kiczifrázta — az avatlatlanokat, vérmeseket azon reményre kaptatni, hogy ebből orosz-magyar szövetség is nőheti ki magát.

Azon szélre elterjedett beszéd:

hogy én július 16-án az oroszokat megsemmisíthettem volna, de készakarva megkíméltem őket;

hogy kölcsönben ezért az oroszok viszont Vácztól Lo-

soneznak a Fel-Tiszához vett visszavonulásunk alatt szántszándékkal ki engedtek siklani Miskolcra;

hogy hadseregem tisztjei fraternizálnak az orosz tisztekkal . . . mind ez s több efféle beszéd egyenesen azon magyarázathoz vezettek, hogy a (mindezek daczára mégis) folytatott harc és ellenségeskedés csupa merő komédia, melyet a két fél csak ideig óráig, a szövetség végleges megkötéseig folytat szinleg, — Austriának minél biztosabb clámitása végett. Ezen magyarázatot pedig csakhamar igazolni látszottak azon békeajánlatok, miket utóvégtől mi az oroszoknak egész komolysággal tettünk.

A nemzet az optimismusnak csett áldozatul!

A valódi önbizalom tulajdon öröknök kiismerését, ki képzését, színtet nélküli edzését föltételezi. Ezen leghivebb szövetségesünkre támaszkodván, minden ellenségnek azon megbecsüléssel, a mely őt árthatási képességénél fogva megilleti — de egyszersmind félelem nélkül állunk elébe. A viadal pereze készült állapotban talál, — a veszély éber lelkieknek, — a balszerencse állhatatosaknak.

Az optimismus ellenben tunya gondatlanságra csábít. Önerőnket ilyenkor — ismeretlen mennyiség lévén min magunk előtt — túlbecsüljük, megvetjük az ellenséget. Készületlen ér a viadal, — gyámoltalanoknak talál a veszély, — minden szerencseváltozás erény nélkül valóknak.

De az optimismus boldogtalan uralma, kivált a nemzeti politikáié, csak ott kaphat lábra és tarthatja fön magát, hol grassáló könnyenhiúség fojtja el a higgadt meg gondolást és teszi lehetlenné a vizsgálódást.

Ezt szem előtt tartván, nektek a világoosi catastropheban hazafiúi lelkiismeretetekhez in

tézett komoly intő szöveget kellett volna észlelnetek, intőt, elkövetni részletekről mindent a végre, hogy a Magyarország specialis érdekében készülő európai forradalmak iránti állhattnak szánandó áldozatait egyenként visszaragadjátok annak örvényétől.

A mely nép nem akar szolga lenni, annak önjereje tökéletesen elegendő meghiusítani minden megtámadást, melyet szabadsága ellen ármány vagy erőszak intéznek.

A magyarhoni protestánsok közvetlenül a villafranceai kibékülés után (tehát külsegélyre való minden legkisebb kilátás nélkül) voltak kénytelenek az egyetlen harezot elvállalni, egy kormánynyal szemközt, mely el volt szánva Magyarországon a protestáns egyház törvényes állása képeben az alkotmányos szabadságnak utolsó menedékét dönteni halomra, — eltakarván az ügyesen kitervelt megtámadást az által, hogy a kevéssel azelőtt ígért szabadvelvű reformok lelkiismeretes életbeléptetését ostentálta.

A magyarhoni protestánsok magukra voltak hagyatva a szó betűszerinti értelmében; mert még tulajdon hitrokonaik is, Ausztrián kivüli Németföldön, ellenök fordultak. Hanem öök világos tudatával birtak joguknak és helyzetöknek: és épen ezen körülmény magában is elegendő volt igazságos ügyük részére biztosítani a végtérei győzelmet azon pillanatban, melyben elszánták magukat mindenek daczára megállani a harezot.

Ti azt tanítottátok s azt taníjtátok ma is: „a világosi fegyverletétel árulásnak volt az eredménye.“

A ti tanotok hamis; mert ama catastropha nem volt egyéb a helyzetnek conkrét, megrendítőleg való és valódi kifejezésénél.

Hogy ez áltanotok az elámitottak átkait fejczure zúdtotta az ma már elöttem szót is alig érdemlőnek látszik.

Nálamnál jobb férfiaknak hasonló balsors jutott osztályrészül minden korban.

De több az, hogy ti, a helyett hogy lelkiismeretesen követtétek volna augusztus 13-ának intő szövegét: a ti költött nyugat-európai intervencióitok ócska apparatusával üzött szemfényvesztés által azt a még alig megszületett encerváló messiási hitet kövérre hizlaltátok, — ez által ama nemzetpolitikai optimizmust nagygyá növeltétek, és vele a valódi önbizalom hiányát a nemzetnél — meglehet, több nemzetekre — megörökítettétek!

És mind ezt elkövettétek oly nép ellen, melynek harcos erőfeszítései én előttem akkor a viadal tűzében és szemközt az iszonyú válsággal, katonai szempontomból elégteleneknek látszhatának ugyan: de melynek példátlan kitartása a háború sanyarúságai között — beuneteket bizonyára nem jogosított föl azon aggodnotok, hogy rám fogott árulások felőli meséitek erős szere nélkül kiveszend belőle azon lelkesedés, a melylyel a jog és szabadságért való küzdelmet a harcmezőről, a hol elbukott, utóbb tetteleg átvitte e nép oly tere, melyen utóvégre — ha csak el nem hagyja őt az egyetértés — győzelme kétségtelen bizonyos.

Zár szó.

Azt kívánom. a kegyes olvasó győződött legyen meg róla ezen levelekből, hogy a fegyverletétel magában véve nem lehetett mentő tény Ausztriára nézve; — annak az oroszok előtti végbemenetele azonban egyenesen óvás tétel volt az 1849-ki Ausztria ellen, végső óvástétele azon férfiaknak, kik Magyarország alkotmányos szabadságáért — és a legtöbb része csak ezért — a végletig harcztak.

Részemről meg az iránt győződtem meg a közösgyi tervezet elfogadását megelőzőtt tárgyalásaiból a nemzet képviselőténck:

1) hogy a *pragmatica sancti*ón alapuló államalkotást ma már egyedül a közösgyi magyar tervezetnek a Lajtha-balpartiak részéről is öszinte elfogadása képes, előrelátólag, megmenteni a hagyományos bécsi politika szította 184 $\frac{1}{2}$ -ki polgárháborúnak alattomban még ma is tényező következményeitől;

2) hogy e mellett Magyarország alkotmányos szabadságán esorbát nem ejtendett a közügyi tervezetnek országgyűlésünk részéről történt feltételes elfogadása, sőt ellenkezőleg:

3) hogy ennek következtében kellő biztosíték mellett még szélesbülendne is egyszerűs mind Magyarország alkotmányos szabadsága, a memyiben a „nil de nobis sine nobis“ elve az — eddig is létezett, de eddigelé előtte elzártnak maradt — közügyi téren is érvényre fogna jutni ;

4) hogy ez uton Magyarországnak külbefolyása is kívánatos öregbedésnek indulna — a népszabadság elvének legáltalánosb érdekében.

Viktring, april 29-én, 1867.

DE BALLAGI GÉZA.